

Agata Adamiecka-Sitek

Nowy krajobraz z tęczą. Queer i nadzieja

www.polishtheatrejournal.com

Wydawca

Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie

Akademia Teatralna im. Aleksandra Zelwerowicza w Warszawie

Agata Adamiecka-Sitek

Nowy krajobraz z tęczą. Queer i nadzieja

Pracowaliśmy nad tym numerem w momencie niezwyklej dynamiki społecznej i politycznej, która z tygodnia na tydzień zmieniała kontekst przedmiotu naszego zainteresowania. Postanowiliśmy przyjrzeć się nowej jakości queerowej estetyki, coraz wyraźniejszej w przestrzeni polskiego teatru i sztuk performatywnych. Opisać przynajmniej część z tych artystycznych praktyk, które pozostając w związku z pragnieniem i cieleśnością, wykraczają poza kwestie seksualnych identyfikacji, eksplorując rozległe obszary tego, co nie mieści się w normach patriarchalnego społeczeństwa późnego kapitalizmu. Interesowały nas dzieła, które nie tylko w poruszanej tematyce – choć oczywiście także i tu – ale przede wszystkim w sferze estetyki, scenicznego języka, proponowanych modeli komunikacji realizują queerowe procedury prowadzące do tego, co José Esteban Muñoz określił jako „odmowa podporządkowania się zasadzie wydajności”¹.

Interesował nas zatem subtelny zwrot, który – jak nam się wydaje – pozwolił zdystansować się twórcom i twórczyniom od dominującej w polskim teatrze ostatnich dwóch dekad opowieści ufundowanej na doświadczeniu „zranionej tożsamości”, której ośrodkiem jest nienormatywna seksualność i zamiast ujawniania struktur opresji, doświadczeń upokorzenia czy braku, zwrócić się ku eksploracji queerowej potencjalności. Ciekawiły nas dzieła, które z nonszalancją i lekkością celebrowały odmienność, wychodzą ku kontemplacji różnorodnych sposobów nawiązywania relacji ze światem, innymi i samym sobą; które mieszczą się w polu reparacyjnych praktyk, o których pisze Eve Kosofsky Sedgwick, wskazując na ich związek z Foucaultowską troską o siebie, z delikatnymi próbami dostarczenia sobie przyjemności i czułości, które z kolei umożliwiają empatyczne spojrzenie na innego². Ciekawiły nas też queerowe rewindykacje porażki, kwestionujące neoliberalne wzorce sukcesu.

Najsilniej tendencje te dają się zauważyć w domenie tańca i choreografii, co pokazuje w swoim tekście *Kilka queerowych choreografii, czyli horyzont przepojony potencjalnością* Anka Herbut, proponując, by tego typu pracę z ciałem i ruchem traktować jako rodzaj queerowego aktywizmu i przestrzeń wytwarzania zmiany społecznej. Queerowy zwrot wkracza jednak także do teatru repertuarowego, prowokując od razu pytania o to, na jakich zasadach odmienne strategie w ogóle mogą

1 José Esteban Muñoz, *Cruising Utopia. The Then and There of Queer Futurity*, New York University Press, London–New York 2009.

2 Eve Kosofsky Sedgwick, *Touching, Feeling. Affect, Pedagogy, Performativity*, Duke University Press, Durham 2003.

zaistnieć w instytucjonalnym, mainstreamowym teatrze bez wejścia w krytyczne spięcie z jego reżimem pracy, modelami komunikacji czy pozycją w publicznym dyskursie. Pod tym kątem głośne przedstawienie Jolanty Janiczak i Wiktora Rubina *O mężnym Pietrku i sierotce Marysi. Bajka dla dorosłych*, które okrzyknięte zostało „pierwszym polskim spektaklem lesbijskim w teatrze instytucjonalnym”, bada Zuzanna Berendt, podając w wątpliwość skuteczność politycznych strategii twórców zarówno w obszarze medium teatru, jak i najbardziej bezpośredniej polityki. Dając na eksponowanej scenie publicznej widoczność lesbijskiej herstorii, twórcy dokonują bowiem jej szczególnej normalizacji poprzez dopasowanie do dominujących wzorców i hierarchii. Autorka dowodzi, że projektowana w finale utopia lesbijskiego państwa odwzorowuje istniejące instytucje i struktury wykluczenia, nadając im jedynie przeciwny kierunek, a zarazem pozwala twórcom uniknąć realnej konfrontacji z sytuacją osób nieheteronormatywnych w Polsce, która na naszych oczach ulega dramatycznemu pogorszeniu. Pracę Rubina i Janiczak, tym razem z perspektywy współpracownika opisuje także Grzegorz Stępnia, współdramaturg spektaklu *Dead Girls Wanted*, lokując wspólne poszukiwania w szerokim kontekście wywrotowej siły porażki, która obok skrajnie trudnych afektów niesie w sobie potencjał wolności od czasem dosłownie zabójczej tyranii sukcesu. Za Judith „Jackiem” Halberstam autor rozszerza znaczenie queeru, wiążąc go z alternatywnymi praktykami życiowymi wcielającymi odmienną czasowość i logikę.

Rozmowa z Martą Malikowską, performerką i aktorką, twórczynią spektaklu *Malina*, dotyczy przede wszystkim doświadczenia kobiecego, choć feminizm jest tu rozumiany jako szeroki front przeciwstawiający się patriarchalnej przemocy w imieniu wszystkich tych, którzy jej doświadczają. Opisywana przez Malikowską dynamika kolektywnej pracy nad spektaklem może natomiast łączyć się z queerowymi strategiami, które znoszą alienujące wzorce życia, oddzielające nas od przyjemności i radości płynących – jak podkreśla Muñoz – zarówno z relacji z innymi, jak i z pracy, która odrzuca nadwyżkę przymusu właściwą zasadzie wydajności.

W numerze publikujemy także dwa artykuły badające obecność queerowych wątków w przeszłości polskiego teatru, co jest zadaniem niezwykle ważnym, bo polskie badania teatralne wciąż mają w tym obszarze bardzo wiele do zrobienia. Oba dotyczą okresu sprzed – jak można to określić – pierwszego queerowego zwrotu, który nastąpił w początkach XXI wieku, kiedy sam widzialność nieheteronormatywnych podmiotów stanowiła wyzwanie dla sfery publicznej. Katarzyna Waligóra przygląda się subtelnej przestrzeni odkrywania odmieńczego dziecka czy queerowego młodego podmiotu, którą zbudował Paweł Miśkiewicz w realizacji *Przebudzenia wiosny* Wedekinda i pokazuje przy okazji, jak spektakl ulegał instytucjonalnej, normatywizującej presji oraz jak jego wywrotowy i krytyczny potencjał był neutralizowany przez krytykę. Grzegorz Niziołek analizuje recepcję dwóch spektakli Konrada Swinarskiego, pokazując, jak zmieniała się reżyserska strategia nadawania widzialności homoseksualnym bohaterom i jak w odpowiedzi na nią pracował dyskurs publiczny.

Wreszcie – w bloku poświęconym Krystianowi Lupie zamieszczamy dwa teksty analizujące homoseksualne aspekty jego twórczości. Pierwszy, autorstwa Waldemara Wasztyla, daje wgląd w młodzieńcze biograficzne doświadczenie reżysera, które wpisuje się w to, co określić można

mianem Foucaultowskiej estetyki egzystencji: praktykowania queerowej artystyczno-egzystencjalnej utopii i sztuki „myślenia o sobie”, rozumianej jako zarazem gotowość do czerpnia przyjemności i dbania o swoje potrzeby, jak i spędzania czasu na nieustępliwym myśleniu o tym, kim się jest. Ten aspekt można odnaleźć także w drugim tekście, w którym Stanisław Godlewski analizuje twórczość Lupy, przyglądając się obecnemu w niej queerowemu potencjałowi, a zarazem poszukując jej odrębnego idiomu, którego autor upatruje właśnie w owej uprawianej przez twórcę praktyce myślenia o sobie i czynienia siebie ostentacyjnie obecnym podmiotem każdej swojej wypowiedzi. Godlewski widzi w tym przejaw modernistycznej uniwersalizacji perspektywy silnego męskiego podmiotu i tu przede wszystkim umiejscawia rozbrat między twórczością Lupy a queerowymi strategiami w sztuce, niezależnie od tego, że – jak wskazuje – w twórczości tej erotyka i kreacja zlewają się w jeden akt, wynikający „z popędu, z tęsknoty erotycznej”.

Dwa kolejne artykuły poświęcone Lupie uzupełniają ten obraz o różne aspekty polityczności. Monika Kwaśniewska szczegółowo analizuje proces pracy nad *Factory 2*, zadając mu pytania z perspektywy krytyki instytucjonalnej, przede wszystkim o podmiotowość aktorek i aktorów wobec wszechwładnej pozycji reżysera-demiurga. Piotr Gruszczynski wskazuje na bezpośrednie polityczne zaangażowanie Lupy, który wystawiając *Proces* Kafki, zaatakował bierność swojej widowni wobec przemocy władzy i dokonywanego przez nią demontażu demokracji, zrywając przymierze, które pozwala progresywnym artystom i publiczności celebrować swoją opozycyjność i zaangażowanie, bez faktycznej konfrontacji z własną postawą i bez ryzyka. *Proces* jest spektaklem szczególnym. Wpisana jest w niego historia zniszczenia przez władze jednego z najważniejszych teatrów w Polsce – Teatru Polskiego we Wrocławiu, którą rekonstruuje autor. To w Teatrze Polskim Lupa rozpoczął pracę nad *Procesem*, ale zakończył ją w Warszawie, dzięki koprodukcji kilku stołecznych scen, angażując do przedstawienia aktorów, którzy w międzyczasie zostali wyrzuceni lub zmuszeni do opuszczenia wrocławskiego teatru, gdzie pracowali od lat, tworząc jeden z najlepszych zespołów w kraju. Ten dosłowny obraz zniszczenia dobra wspólnego, którego dokonano mimo bezprecedensowej mobilizacji i oporu ze strony społeczności teatru, w tym jego zorganizowanych w stowarzyszenie widzów, pozostaje czytelną metonimią procesu, który zachodzi w Polsce. Warto postrzegać go w całej złożoności, by wobec nawarstwiających się kryzysów dotyczących ustroju, sfery publicznej, komunikacji, poczucia wspólnotowości, relacji międzyludzkich i ekosystemu zachować krytyczny optymizm, doceniający potencjał mobilizacji i wspólnego wysiłku na rzecz ich przezwyciężenia, a także nadzieję, o której Václav Havel pisze, że:

w głębokim i potężnym sensie nie jest tym samym co radość, że wszystko idzie dobrze, ani tym samym co wola zaangażowania się w przedsięwzięcia, które najpewniej rychło zakończą się sukcesem. Jest to raczej zdolność do pracy na rzecz czegoś dlatego, że uważamy to za słuszne, nie tylko dlatego, że ma szansę na powodzenie³.

3 Václav Havel, *Disturbing the Peace: A Conversation with Karel Hvizdala*, przeł. Paul Wilson, New York 1990, s. 181, cyt. za Rebecca Solnit, *Nadzieja w mroku. Nieznane opowieści, niebywale możliwości*, przeł. Anna Dzierzgowska i Sławomir Królak, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2019, s. 47.

Słowa Havla, przywołane przez Rebecę Solnit, której *Nadzieja w mroku* ukazała się tej wiosny po polsku, mogłyby stać się mottem numeru „PTJ” poświęconego najnowszej odsłonie queeru w polskim teatrze. Naszej pracy towarzyszył bowiem wspomniany już, niezwykle dynamiczny proces polityczny i społeczny, wywołany przez kampanię rządzącej prawicowej partii działającej w przymierzu z hierarchiami polskiego Kościoła katolickiego wymierzona w środowiska LGBTQ. Celowo podsycana wojna kulturowa pozwala wskazać „podłego Innego” i zmienić go we wroga „prawdziwej wspólnoty”. Największe emancypacyjne osiągnięcie poprzednich dwóch dekad, widzialność w sferze publicznej osób nieheteronormatywnych, a może nawet pojawienie się kolektywnego podmiotu politycznego, jest przejmowane i używane jako broń przeciwko społeczności LGBTQ. Już sama obecność w kulturze innych od tradycyjnego modeli życia traktowana jest bowiem jako fundamentalne zagrożenie dla konserwatywnych wartości. Efekty, w postaci drastycznego wzrostu wszelkich form agresji wobec osób nieheteronormatywnych oraz degradacji sfery publicznej, w tym zwłaszcza języka, który jest jednym z najważniejszych dóbr wspólnych, narastają z każdym dniem. Te okoliczności przesuwają opisywane w tym numerze praktyki artystyczne w pole intensywnych politycznych napięć. Nieoczywistość queerowych strategii i delikatność reparacyjnych praktyk przejmowane są przez dynamikę procesu politycznego, która sprawia, że każda z queerowych wypowiedzi nabiera znamion manifestu. Naszą odpowiedzią musi być solidarność, a także nieustępliwe praktykowanie przyjemności i radości. Wobec polityki, która dąży do tego, by zarządzać naszym lękiem, to najskuteczniejsze strategie oporu. Nadzieja, o której mówi Havel, lokuje się przed nami, na horyzoncie przepelnionym queerową potencjalnością.

Bibliografia

- Havel, Václav, *Disturbing the Peace: A Conversation with Karel Hvizdala*, przeł. Paul Wilson, New York 1990.
- Kosofsky Sedgwick, Eve, *Touching, Feeling. Affect, Pedagogy, Performativity*, Duke University Press, Durham 2003.
- Muñoz, José Esteban, *Cruising Utopia. The Then and There of Queer Futurity*, New York University Press, London–New York 2009.
- Solnit Rebecca, *Nadzieja w mroku. Nieznane opowieści, niebywałe możliwości*, przeł. Anna Dzierzgowska i Sławomir Królak, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2019.

ABSTRAKT

Agata Adamiecka-Sitek

Nowy krajobraz z tęczą. Queer i nadzieja

Tekst przedstawia profil numeru PTJ poświęconego nowej jakości queerowej estetyki, coraz wyraźniejszej w przestrzeni polskiego teatru i sztuk performatywnych. Ten nowy nurt, w odróżnieniu od dominującej w polskim teatrze ostatnich dwóch dekad opowieści ufundowanej na doświadczeniu „zranionej tożsamości”, zwraca się ku afirmatywnym i reparacyjnym praktykom odkrywania queerowej potencjalności. W numerze znaleźć można także teksty sięgające do wciąż niezbadanej queerowej historii polskiego teatru oraz blok tekstów poświęconych Krystianowi Lupie, spośród których dwa odnoszą się do wątków homoseksualnych w biografii i twórczości reżysera. Wstęp osadza poruszaną przez autorów problematykę queerowych praktyk w kontekście intensywnych procesów społeczno-politycznych, które zachodzą w dzisiejszej Polsce, wywołanych przez kampanię rządzącej prawicowej partii działającej w przymierzu z hierarchiami polskiego Kościoła katolickiego wymierzoną w środowiska LGBTQ.